

Sûfî ve Medeniyet: Tasavvufun Medeniyetler Barışına Katkısı*

Sufi and Civilization: The Contribution of Sufism to Civilizational Peace

Reşat Öngören**

İslâm'da tasavvuf eğitimiyle inanç, eylem ve edep bakımından insanların olgunlaşması hedeflenir. "Seyr u sülûk" diye ifade edilen bu eğitim sürecinde olgunlaşma, esasen insanda gizli olan erdemlerin ortaya çıkmasıyla gerçekleşir. Bu tebliğin amacı, sempozyumun ana teması olan "Medeniyetler Arası Diyalog" başlığı dikkate alınarak, bireylerin tasavvuf eğitimi sonucu elde ettikleri erdemlerle medeniyetler barışına sunacağı katkıyı dile getirmekten ibâret olacaktır.

İnsan, sahip olduğu değer ve özellikler bakımından diğer bütün varlıklardan farklı yaratılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle

en güzel kıvamda (*ahsen-i takvîm*) yaratılan insan (Tîn 95/4), yaratılış sırasında kendisine ilâhî ruhtan (nefha-i ilâhî) üflenerek (Hicr 15/29; Sâd 38/72) mükerrem/mübârek kılınmış (İsrâ 17/70), ilk insan olan Âdem'e yer yüzünde "halifelik" verilmiş (Bakara 2/30) ve bütün isimler öğretilmiştir (Bakara 2/31). İnsan, "Allah'tan geldiği gibi yine O'na dönecektir" (Bakara 2/156). Ayrıca göklerde ve yerde olan her şey insanın emrine verilmiş (Câsiye 45/13) ve insan "emâneti" (sorumluluk) yüklenmiştir (Ahzâb 33/72). Sahip olduğu bu konumun kıymetini bilen insanları Allah kendisine dost kıldığını (Nisâ 4/125; Ankebût 29/45) ve bazılarını kendi tarafından ilim verdiğini (Kehf 18/65) bildirmektedir.

Tasavvuf ehli ruh ve bedenden ibâret olan insanın, bedeni îtibâriyle toprak (dünya) ile ruhu yönüyle de Allah ile irtibatlı olduğuna dikkat çekmiş, dünyada ebedî kalmak, eş ve çocuk sahibi olmak, mal ve mülk elde etmek, makam ve mevki sahibi olmak, itibâr ve şöhret kazanmak gibi dünya ile ilgili

* Bu yazı, 20-22 Eylül 2019 tarihinde Çin'in Denfeng şehrinde *Songshan Forum-Dialogue Between Chinese and Other World Civilizations* tarafından düzenlenen *Medeniyetler Arası Diyalog ve İnsanlığın Geleceği* (Dialogue among Civilizations and the Human Future) konulu uluslararası sempozyumda "Sufi and Civilization: The Contribution of Sufism to Civilizational Peace" başlığıyla İngilizce tebliğ olarak sunulmuştur.

** ORCID ID: 0000-0003-4493-2398, Prof. Dr., Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, e-posta: resat.ongoren@uskudar.edu.tr.

arzular bütünü (nefis) bedenle irtibatlı olduğunu vurgulamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'e göre insanın içinde bulunan nefsin, "çokça kötülüğü yaptırma gücünde olmak" (nefs-i emmâre) (Yûsuf 12/53), "yaptığı kötülüklerden pişmanlık duyarak kendisini kınamak" (nefs-i levvâme) (Kıyâme 75/2) ve "huzur ve sükûna kavuşmak" (nefs-i mutmainne) (Fecr 89/27) gibi değişik özelliklerinden bahsedilmektedir. Buna göre, nefis diye ifade edilen gücün insana çokça kötülük yaptırması söz konusu olduğu gibi, yaptıklarından pişmanlık duyarak tövbe etmesi ve arzularına sınır koyup Allah'ı çokça anmak sûretiyle huzura ermesi de söz konusu olmaktadır. İnsanın sınır tanımadan arzularının peşinden koşması, yani birtakım zaaflarına esir olması, onun "nefs-i emmâre" mertebesinde olduğunu gösterir. Bu haliyle insan, arzularının kölesi olmuş ve Allah'tan uzaklaşmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, Allah'ın bedene yerleştirdiği arzular; eş ve çocuk sahibi olma, mal, mülk, makam, mevki elde etme isteği bizâtihi kötü sayılmamış, bunların meşrû (şerîat) sınırlara riâyet edilmeden yaşanması sûretiyle ruhun Allah ile irtibatını engellemesi, Allah ile kul arasını açması durumu kötü sayılmıştır. Nitekim hadîs-i şerifte de insanın ancak zaaflarını aşmaya yönelik amelleriyle mübârek kılınacağı vurgulanmaktadır.¹

Öte yandan insanın ruhu, beden kalıbı içine girmeden önce "Elest Bezminde" Allah'ın hitabına muhatap olmuş, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusuna bütün ruhlar "Evet Rabbimizsin" diyerek olumlu cevap vermiştir (Âraf 7/172). Tasavvuf ehline göre "Elest Bezminde", istisnasız bütün ruhların Allah'ın hitabına olumlu cevap vermeleri, onların dünya arzusuyla donatılmış olan beden kalıbı içine henüz girmemiş olmaları dolayısıyla dır. Allah ile irtibatlı olan ruh, beden kalıbı içine girince, bedenün dünyevî arzuları ruh ile Allah arasına giren birer engel (hicâp)

1 Muvatta', "Veşâyâ", 7.

olarak ortaya çıkmakta, böylece ruhun Allah ile irtibatı ve Allah'ın doğrudan muhatabı olması konumu kaybolmaktadır. Sûfiler, insanın "Elest Bezmindeki" durumunu Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilen "ahsen-i takvîm" (en güzel kıvam) (Tîn 95/4) olma durumuyla, dünyada bedenlenmesini ise "esfel-i sâfilîn" (aşağıların en aşağısı) (Tîn 95/5) ve "hüsrân" (zarar, ziyan) (Asr 103/2) durumunda olmakla tanımlamaktadırlar. Zîra bedenün arzuları canlı olduğu müddetçe ruhun Allah ile irtibatı zayıflayacağı ya da tamamen kopacağı için, insan "kesin bir aldanış" ve "aşağıların en aşağısına düşüş" halini yaşamaktadır. Bu durumdan kurutuluşun yegâne çaresi, yine Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle "îman ve sâlih ameller" olacaktır (Tîn 95/6; Asr 103/3). Yani insan dünyada bu durumdan ancak "Allah'a inanmak ve sâlih ameller işlemek" sûretiyle kurutulabilecektir.

Tasavvuf eğitimi süreci, insanın Allah ile irtibatını engelleyen arzuları, îman ve sâlih ameller vasıtasıyla birer birer ortadan kaldırarak, kulun "Elest Bezminde" olduğu gibi tekrar Allah'ın huzurunda olması, O'nun doğrudan muhatabı haline gelmesi ve O'nu Rab olarak kabul etmesi durumunu sağlar. Mutmainne aşaması olarak tanımlanan bu aşamada kul, doğrudan Allah'ın hitabına mazhar olur. Nitekim âyette Hz. Allah nefis-i mutmainneyi muhatap alarak "Ey huzura kavuşmuş olan nefis (mutmainne), sen O'ndan râzı, O da senden râzı olarak Rabbi'ne dön" (Fecr 89/27-28) buyurmaktadır. Bu aşamada Allah'ın Âdem'e üflediği ruh ile (Sâd 38/72) huzura kavuşarak Allah'a dönen nefis (Fecr 89/27-28) aynı şey olarak karşımıza çıkmakta, bu aynı zamanda dünyada "esfel-i sâfilîn" konumundan "ahsen-i takvîm" mertebesine çıkmak anlamına gelmektedir. İslâm, Allah'ın insanları yarattığı fitrata uygun bir din olduğundan (Rûm 30/30), tasavvuf eğitimiyle gerçekleşen "en güzel kıvamda olma" (ahsen-i takvîm) duru-

mu, insanın başlangıçtaki kendi tabiatına bir dönüş, insânî fıtratın farkına varış tecrübesi mâhiyetindedir. İnsanın mânen ve ahlâken düşüşü ise fıtrattan uzaklaşması demektir.

Öte yandan insanın yaradılıştaki rûhî ve akli donanımı, yeryüzünde bir yandan güzele, öte yandan yararlıya yönelen birtakım sanat ve tekniklerin icrâ ve icâdına yol açmıştır. Bu etkinlik, esasen insanın hemcinsleriyle bir arada yaşama durumunda olmasının da gereğidir. İslam anlayışında insan, yaratana, kendine ve yakın çevresinden başlayarak bütün insanlara ve tabiata karşı birtakım yükümlülükler taşıyan, buna uygun hak ve yetkilerle donatılmış bulunan sorumlu varlık konumundadır. Ne var ki insan, yukarıda işâret edildiği gibi, dünyadan hiç gitmeyecekmiş gibi bir duygu içinde eş ve çocuklara sahip olarak neslini sürdürmek, mal ve mülk elde ederek güç devşirmek, makam ve mevki sahibi olarak iktidar elde etmek, îtibâr ve şöhret kazanmak gibi karşı konulmaz isteklerini gerçekleştirmek adına sınırsız bir hırs ve arzuya hareket etmekte, bencillik duygularını zirveye çıkararak kendisi dışındaki yakın ve uzak çevresine ve tabiata karşı yükümlülüklerini yerine getirmemektedir. Hatta onlara açıkça zarar vermekten kaçınmamaktadır. İşte tasavvuf eğitimi insanın bu “zaaf” diye ifade edilen sınırsız hırs ve arzularından kurtularak sorumluluklarını gereği gibi yerine getirmesine katkı sağlamaktadır.

Kur’ân’ın insana dâir önemli bir beyânı da, insanın yeryüzünde halîfe olarak görevlendirilmesiyle ilgilidir. Ağırıklı yoruma göre hilâfet, esas îtibâriyle yeryüzünü îmar ve ıslah görevi olup, insan bu görevin gerektirdiği güçlerle donatılmıştır. Halîfe kelimesinin sözlük anlamının da işâret ettiği gibi, art arda gelen nesiller boyunca insan, bu görevin yükümlülük ve sorumluluğu altındadır. O yüzden insana iyilik ve kötülüğü kavrayıp bunlardan birini seçme yeteneği verilmiştir;

bu sebeple insan kendini sorumlu kılmaya yetecek bir özgürlüğe sahiptir. İnsanın böyle bir görevle yükümlü olması, bu önemli emâneti yüklenmiş bulunması, onun yeryüzündeki varlığının temel anlamlarından birini ifade etmektedir.

İnsanın halifelik görevini yerine getirme sürecinde aşması gereken en önemli engel yine insanın kendisidir. Çünkü onun yukarıda işâret edilen zaaflarının yanı sıra geçici hazlara düşkünlük, cimrilik, nankörlük, umutsuzluk, unutkanlık, böbürlenme, haset etme, acelecilik, gerçeğe karşı direnme, inkârcılık vb. zaafaları bulunmakta olup tasavvuf eğitimi sürecinde bu zaafalarını yenmeyi öğrenmelidir. Zîra zaafalarını yenmeyi başaramadığı zaman aşağıların aşağısına düşmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Unutulmaması gereken bir husus da, dünya hayatının geçici olduğu ve ölümün kaçınılmazlığı karşısında insan için en akıllıca işin, bu yeryüzü sınavını başarıyla geçme çabası içinde bulunması gerektiğidir. Tasavvuf eğitiminin bu noktada da insanda farkındalık oluşturmaya çalıştığı belirtilmelidir.

Zaafalarını yenebilmesi için tasavvufun insana önerdiği en temel formül, belli bir program çerçevesinde düzenli olarak Allah’ı anmasıdır. Bu yolla nefsin nitelikleri dönüşmekte, kötülük odağı olan “emmâre” niteliğinden kurtulup sırasıyla yedili tasnife göre levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, merziyye, zekiyye/kâmile niteliklerine bürünebilmektedir. Özellikle nefis, “kalb gözü”nün açıldığı aşama olarak da tanımlanan “mülhime” aşamasına geldiğinde, insan, varlığın hakikatini idrâkte önemli bir kazanım elde etmekte, birçok âyette vurgulandığı gibi (Haşr 59/1, 24; Sâf 61/1; Cumâ 62/1; Tegabün 64/1), yerde ve göklerdeki varlıkların Allah’ı zikrettiğini fark etmektedir. Sûfî, bu aşamayla birlikte esasen varlığın ritmine/zikrine ortak olmaktadır. Zîra artık sadece dili ve kalbi ile değil, bütün beniyile Allah’ı zikrettiğini

fark etmiştir. Zikirle bu şekilde varlığın ritmine/gidişine ayak uydurmak, insanda huzur, sükûn ve mutluluk (mutmainne) doğururken, zikirten uzaklaşmak, âdeta akıntının tersine kürek çekercesine sıkıntılı bir yaşama sebep olmaktadır (Tâ-Hâ 20/124). Eğitimin daha ileri aşamalarında sûfî, Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilen, *Allah her şeyi kuşatmıştır* (Nisâ 4/126), *Nerede olursanız olun Allah sizinle beraberdir* (Hadîd 57/4), *Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır* (Bakara 2/115), *Biz insana şah damarından daha yakınız* (Kaf 50/16) meâlindeki âyetlerin karşılığını bir hâl olarak idrâk eder. Bu makam, kendi varlığı dahil bütün varlıkta Allah'ın varlığını fark etme durumu olan “bekâ billah” makamıdır. Bu mertebede insan “Allah'ı görür gibi”² (ihsan) bir ruh kıvamında yükümlülüklerini yerine getirir. Bu ise insanda gizli olan erdemlerin açığa çıkması, yani “insân-ı kâmil” olmasının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Tasavvuf eğitim sürecinin sonunda gizli erdemleri açığa çıkan insan için, “insân-ı kâmil” kavramını tasavvuf literatürüne yerleştiren ünlü sûfî Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî (ö.1240) olmuştur. Bununla birlikte felsefe tarihinde kökleri çok gerilere giden “küçük âlem” (mikrokozmoz) ve “büyük âlem” (makrokozmoz) düşüncesiyle bağlantılı olarak kadim kültürlerde insanla âlem arasında bir münasebet görülmüş, birinde bulunan özelliklerin, en azından bir kısmının, diğesinde de bulunduğu kabul edilmiştir. Sokrat öncesinden Rönesans'a kadar uzanan düşünce çizgisinde insanın küçük âlem olduğu inancı, az çok farklı üsluplarla ifade edilmiştir. Daha da geriye giderek kozmolojik özelliklere sahip insan fikri ve inancının, eski Mezopotamya ve Mısır kültürlerinde de var olduğu görülmektedir. Benzer düşüncelere Uzakdoğu kültüründe de rastlanır. Hint düşüncesindeki *purusa*, Çin düşüncesindeki *chenjen* kav-

2 Buhârî, “İmân”, 1.

ramları, mikrokozmoz-makrokozmoz inanışının ne kadar eski ve evrensel olduğunu göstermektedir.³ Bütün bunlarla birlikte İslâm fikir geleneğinde anlaşıldığı şekliyle insân-ı kâmilin tasavvufun geliştirdiği bir düşünce olduğu özellikle belirtilmelidir.

Tasavvuf anlayışına göre varlık Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisiyle ortaya çıkmakta, evrenin (makrokozmoz) küçük bir örneği olan insanda (mikrokozmoz) Allah'ın isim ve sıfatlarının toplamı olarak zuhur etmektedir. O yüzden Hz. Peygamber (a.s.), *Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı*⁴ buyurmuştur. Zira o, bütün isim ve sıfatları kendinde toplamış olan “Allah” isminin mazharı, yaratılışın gayesi ve Allah'ın halîfesidir. Gerçek insân-ı kâmil olan Hz. Peygamber (a.s.) ile onun vârisi olan insân-ı kâmilin temel özelliklerinden birisi de, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmış olmaları bakımından ahlâkî erdeme sahip bulunmalarıdır. Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak demek, O'nun güzel isimlerine (esmâ-i hüsnâ) mazhar olmak demektir. Meselâ Allah'ın “Vedûd, Rahmân, Rahîm, Raûf, Latîf, Halîm” gibi güzel isimleri vardır. “Çok seven, çok sevilen” anlamına gelen “Vedûd” ismi Allah'a nisbet edildiğinde “bütün yaratıklar için iyiliği seven, onlara iyilik yapan ve gerçekleştirdikleri iyilikleri öven” anlamında kullanılmaktadır. Allah aynı zamanda kulları tarafından da sevilmektedir. Ünlü âlim Muhammed Gazzâlî (ö. 1111) kulun Allah'ı sevmesini, “kendisi için arzu ettiği her şeyi Allah'ın diğer yaratıkları için de istemesi, hatta onları kendisine tercih etmesi” şeklinde açıklamıştır. Bu sevginin doruk noktası öfke, kin vb. hallerin bile sevgiyi engellemesidir. Nitekim Hz. Peygamber (a.s.), Uhud Savaşı'nda dişi kırıldığı ve yüzü kan içinde kaldığı halde müşriklere bedduâ etmemiş,

3 Bkz. Seyyed Hossein Nasr, *An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines*, (London: Thames and Hudson, 1978), 66.

4 Buhârî, “İsti'zân”, 1; Müslim, “Birr”, 115, “Cennet”, 28.

Allah'tan onlara doğru yolu göstermesini dilemiştir.⁵ “Vedûd” isminin mazharı olan insan, Allah'ın sonsuz rahmet ve sevgisini örnek alarak Allah'a ve kullarına muhabbet besler, bütün yaratıklar için iyilik yapmayı sever ve onların iyiliklerini diler.

Allah'ın güzel isimlerinden “merhamet etmek, severek ve acıyarak korumak” anlamındaki rahmet kökünden türeyen “Rahmân”, “şefkat ve merhamet eden, acıyan” demektir. Birçok âlime göre aynı anlama gelen “Rahîm” ismiyle birlikte “Rahmân”, Müslümanların çokça tekrar ettiği “besmele” içinde “Allah” ismiyle birlikte yer almaktadır: Allah, Rahmân, Rahîm. Allah, dünya hayatında dostlarının yanı sıra düşmanlarını da lütuf ve nimetlerine mazhar kılmaktadır. Yukarıda adı geçen İmam Gazzâlî'nin belirttiği şekliyle “Rahmân” isminden elde edilecek nasip, kalp gözü perdeli olan kulları şefkat ve nezâketle uyarmak, günahkârlara hakaret nazarıyla değil, merhamet nazarıyla bakmak, dünyada işlenen her kötülüğü (günah) bir musibet kabul edip onu ortadan kaldırmaya çalışmaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de ilâhî rahmetin her şeyi kuşattığı, Cenâb-ı Hak'ın rahmeti kendisine “farz kıldığı” (merhameti ilke edindiği) belirtilmiştir (A'râf 7/156; Mü'min 40/7; En'âm 6/12, 54). Bir kudsî hadîste, “Benim rahmetim gazabımı aşmıştır”⁶ buyrulduğu gibi. Buhârî ile Müslim'in rivâyet ettiği bir diğer hadîste de⁷ Hz. Peygamber (a.s.), Allah'ın, rahmeti 100 parçaya ayırıp birini yeryüzüne yönelttiğini, bu sayede bütün canlıların merhamet duygusu ve içgüdüsüyle davranışlar sergilediğini, geride kalan doksan dokuz merhametini ise âhiret hayatına bıraktığını bildirmiştir. Resûl-i Ekrem (a.s.), “Ben rahmet peygamber-

riyim”⁸ derken esasen, “Seni âlemlere rahmet olmak üzere gönderdik” meâlindeki âyete (Enbiyâ 21/107) atıf yapmıştır. İnanmayanlar dahil olmak üzere Kur'ân'da herhangi bir kimsenin dünyada ilâhî rahmetten uzak tutulduğuna dâir bir beyan yoktur. Allah'ın isimlerinden “Raûf” ise “Rahmân” isminin ifade ettiğinden daha ileri seviyede bir merhamet duygusunu ifade etmektedir.

“Latîf” isminin mânâsı ise “nazik ve yumuşak davranan, yumuşaklıkla muâmele eden” demektir. Yine İmam Gazzâlî, “Latîf” isminden ilham alarak, insanın edinebileceği niteliğin şundan ibâret olduğunu kaydeder: Allah'ın kullarına müşfik davranmak; Allah'a ve âhiret mutluluğuna dâvet ederken şiddet ve taassuba kapılmadan, tartışmaya girmeden nezâket ve yumuşaklıkla hareket etmek. Bu çağrı konusunda takip edilecek en güzel yöntem, çağrı sahibinin kabul görmüş güzel davranışlar sergilemesidir.⁹ Esmâ-i hüsnâ'dan “Halîm” isminin bir tecellîsi olarak da Cenâb-ı Hak günahları yüzünden kullarına olan lütuf ve ihsanını esirgememekte, itaatkâr kulunun rızkını verdiği gibi âsi kulununkini de vermekte, iyi kötü bütün insanları yaşatıp belâ ve âfetlerden korumaktadır.¹⁰

İnsan-ı kâmil bütün isim ve sıfatları toplamış olan “Allah” ismine mazhar olduğu için, yukarıda kaydedilen isimlerin karşılığının da onda ortaya çıktığını bilmek gerekir. O yüzden insân-ı kâmilin varlığa bakışında “ilâhî nazar” ile paralellik görülmekte, ayırma, bölme, ötekileştirme, ayırıştırma değil, birlik ve beraberlik vurgusu öne çıkmaktadır. Tasavvuf tarihinde bu minvalde yazan ve konuşan birçok insân-ı kâmil sûfî örneği bulunmaktadır. Bunların en ünlülerinden Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin şu sözleri

5 Bkz. Ebu Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *al-Mağşadu'l-esnâ fî şerhi (me'ânî) esmâ'illâhi'l-husnâ*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 132-133.

6 Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 1, “Tevhîd”, 55; Müslim, “Tevbe”, 14-16.

7 Buhârî, “Edeb”, 19; Müslim, “Tevbe”, 17-19.

8 Müslim, “Fezâ'il”, 126; Tirmizî, “Da'avât”, 118.

9 Bkz. el-Gazzâlî, *al-Mağşadu'l-esnâ*, 111.

10 Bkz. Ebu Abdillâh Hüseyin b. Hasan Halîmî, *el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân*, thk. Hilmi Muhammed Fûde, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979/1399), I: 200-201.

görüşümüzü net bir şekilde açıklar niteliktedir:

Biz (insanlar) Hakk'ın nuruyuz, Hakk'ın aynasıyız. Şu halde kendi kendimizle, birbirimizle ne diye çekişip duruyoruz? Bir aydınlık bir aydınlıktan neden böyle kaçıyor? Biz hepimiz, bütün insanlar, tek bir vücut hâlinde olgun bir insanın varlığında toplanmış gibiyiz. Fakat neden böyle şaşırıyız? Aynı vücudun birer uzvu olduğumuz halde neden zenginler yoksulları hor görürler? Aynı vücutta bulunan sağ el neden sol eli hor görür? Biz hepimiz, bütün insanlar hakikatte tek bir cevheriz. Aklımız da bir, başımız da bir. Haydi şu benlikten kurtul. Herkesle anlaş, herkesle hoş geçin. Sen kendinde kaldıkça bir habbesin, bir zeresin, fakat herkesle birleştin, kaynaştın mı, bir ummansın. Bütün insanlarda aynı ruh vardır. Fakat bedenler, tenler yüzbinlercedir. Dünyada çeşitli diller, çeşitli lügatler var, fakat hepsinin de anlamı birdir...Dinler arasındaki ayrılık, ihtilaf, gidiş tarzında ve ibadet ediş şekillerindedir. Yoksa yolun hakikatinde değildir... İman-küfür, hayır-şer gibi ayrımlar bize göredir, Allah'a nisbetle hepsi birdir... Küfür olmadan din olmaz, çünkü din küfrü bırakmaktır. Bunların yaratıcısı da birdir. Ona göre ikilikten kurtuluş (gerçek tevhid) kulun kendi varlığından soyulmasıyla gerçekleşir.¹¹

İnsân-ı kâmilin bir başka temel özelliği de “yaşayan Kur’ân”¹² diye tanımlanan Hz. Peygamber’e (a.s.) vâris olması, yani onun gibi “yaşayan Kur’ân” olmasıdır. Bu bağlamda farklı ırk, dil ve dine mensup insan-

larla ilgili şu âyetler, Hz. Peygamber (a.s.) için olduğu gibi, O’nun vârisi durumunda olan insân-ı kâmiller için de bir yaşam biçimi oluşturur:

Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır. (Hucurât 49/13)

(Resûlüm) Eğer Rabbin dileyseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayıp duracak mısın? (Yûnus 10/99)

Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tâğutu (sahte tanrıları) reddedip Allah’a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir. (Bakara 2/256)

...Eğer Allah’ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah’ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler muhakkak yerle edilirdi. Şüphesiz ki Allah kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir. (Hâc 22/40)

Bu âyetlerin bir tezâhürü olarak İslâm inancına göre insanlar arasında, samîmî dindarlık ve ahlâkî hassasiyet demek olan “takvâ” dışında bir üstünlük sebebi yoktur. Öte yandan, din seçimi de dâhil, hiçbir hususta zorlamaya izin verilmemiştir. Zira kişiler kendi hür irâdeleleriyle yaptıklarından sorumlu tutulurlar. Dini de kişinin kendi irâdesi ile dilemesi gerekir. Dinin konusu zorunlu fiil ve davranışlar değil, isteğe bağlı fiil ve davranışlardır. Dinin özelliği zorlamak değil, bilakis zorlamadan korumaktır. Din ve vicdan hürriyeti, baskıyla, zorbalıkla sınırlandırılmamalıdır.

Sonuç olarak içindeki cevheri açığa çıkarmayı başaran kâmil insanların, insana, varlığa, farklı din, kültür ve medeniyetlere bakışının

11 Bkz. Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011), 144.

12 Müslim, “Müsâfirin”, 39; Ebû Davud, “Ta’âvuvu”, 26; Nesâî, “Kıyâmu’l-leyl”, 2; Dârimî, “Şalât”, 165; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V: 54, 91, 163, 188, 216.

Kur'ân ve hadîsler çerçevesinde şekillendiğini belirtmek gerekir. Tarih boyunca tasavvuf eğitimi, insana bu kabiliyeti kazandırabilen bir eğitim şekli olagelmıştır. Tasavvuf eğitiminden geçen insan, mal-mülk, makam-mevki, şan-şöhret tutkusundan, geçici hazlara düşkünlük, cimrilik, böbürlenme, gerçeğe karşı direnme, inkârcılık, nankörlük, kin, haset vb. zaaflarından kurtulmayı başardığı için çevresiyle barışık yaşar; insanlara zarar verecek davranışlardan kaçınır. Öte yandan bütün varlığın Allah'ı zikrettiğini idrâk ettiğinden, doğayı korur ve geliştirir. Kaynakları, ihtiyacını karşılayacak kadar kullanır, israf etmez. Allah tarafından var edildiğini bilerek bütün varlığa muhabbet besler; yaratılanı yaratandan ötürü sevmeyi düstur edinir. Sahip olduğu ne var ise onu Allah'tan bilerek şükran duygusu içinde olur, nimet ve imkânlarla vesîle olan herkese minnet duygusu içinde yaşar. Allah'ın "Vedûd, Rahman, Rahîm, Raûf, Latîf, Halîm" gibi isimlerinin bir gereği olarak din, dil, ırk, soy, sop ayrımı gözetmeden bütün insanlara, Allah'ın yaratıkları olarak bütün canlılara ve Allah'ı anmakta olan bütün doğaya değer verir; açları doyurur, muhtaçları korur. Kendini varlığın, insanlığın iyiliğine adar. İlgili âyet ve hadîslerin gereği olarak farklı inanç, kültür ve medeniyet sahipleriyle iyi geçinir. Âdeta pergel gibi bir ayağı kendi inancında sabit dururken diğer ayağıyla bütün inanç sahiplerini dolaşır, onlarla güzel ilişkiler geliştirir. Onları Hakk'a, hakîkate davet ederken zorlamaz, aşağılamaz; aksine müşfik ve mülâyim davranır.

KAYNAKLAR

Can, Şefik. *Mevlânâ Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.

Ebu Hâmid Muhammed el-Gazzâlî. *al-Mağşadu'l-esnâ fî şerhi (me'ânî)*

esmâ'illâhi'l-ḥusnâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Ebu 'Abdillâh Hüseyin b. Hasan Halîmî. *el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân*. Thk. Hilmi Muhammed Fûde. I. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979/1399.

Nasr, Seyyed Hossein. *An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines*. London: Thames and Hudson, 1978.